

Н.О.Лаас, В.О.Крупина*

**ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ 1945–1991 рр.
НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»**

У статті розглядається висвітлення основних проблем української історії 1945–1991 рр. у публікаціях «УІЖ». Автори простежують домінування тематики соціально-економічної історії у дослідженнях цього періоду до 1991 р., історіографічні та методологічні трансформації і спад кількості розвідок у 1990-х – на поч. 2000-х рр., розширення тематичного спектру наукових пошуків, методологічні новації та поступове збільшення кількості статей в останні роки.

2007 року «Український історичний журнал» святкує своє 50-ліття. Заснований як орган радянської науки, він за минулі півстоліття пройшов складний шлях розвитку. Незважаючи на всі труднощі, що їх довелося долати редколегії у різні часи, і донині він залишається втіленням академічного духу історичної науки України.

На сторінках «УІЖ» обговорювалися найбільш актуальні питання української історії, зокрема й проблеми повоєнного часу, хрущовської «відлиги», брежневського періоду, часи «перебудови» та здобуття Україною незалежності. Незважаючи на значний дослідницький потенціал, тема історії України 1945–1991 рр. у публікаціях «УІЖ» не стала предметом окремого дослідження. Певні матеріали щодо даної проблематики знаходимо в ювілейних статтях журналу, опублікованих із нагоди круглих дат історії «УІЖ». Окремих аспектів даної теми торкнулися О.Гуржій та Л.Капітан у своїй монографії, присвяченій розробці на сторінках журналу української медієвістики, зокрема у тій її частині, де йдеться про історію заснування часопису та його функціонування від кінця 1950-х років до перебудовних часів¹. Корисна інформація щодо структури та рубрикації журналу, критеріїв добору матеріалу міститься в узагальнюючих статтях та публікаціях з історії «УІЖ»². Показчики змісту часопису за 1957–2001 рр. прислужилися нам у систематизації тематики статей, надрукованих протягом такого значного проміжку часу³. Врешті, важливим джерелом для нашої статті є публікації, бібліографічні огляди, критичні роботи щодо «УІЖ», які час від часу з'являлися у зарубіжній історіографії, передусім у середовищі української діаспори та причетних до українознавчих досліджень західних університетів і кафедрах⁴.

За час існування журналу в дослідженні проблем історії України другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. можна виділити кілька періодів: 1) 1957 – середина 1980-х рр. (від заснування «УІЖ» до початку процесу «перебудови»);

* Лаас Наталя Олександрівна – аспірантка Інституту історії України НАНУ; Крупина Віктор Олександрович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

2) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.; 3) з 1990-х рр. до сучасності (час існування незалежної української держави). На всіх трьох етапах висвітлення новітньої проблематики на шпальтах часопису мало свої характерні риси та особливості. Спробуємо коротко зупинитися на кожному з них, щоби бодай у загальному проаналізувати ті тенденції, що визначали внесок «УІЖ» в розвиток студій над новочасною історією України.

Найбільший часовий проміжок займає перший період, який припадає на хрущовські та брежнєвські часи. Протягом цих 30 років теми з новітньої історії України займають пріоритетні позиції, а статті, їм присвячені, – ліву частку від обсягу друкованих у журналі матеріалів. За підрахунками дослідників, ця частка становила 70–80%⁵. Огляд бібліографії свідчить, що проблематика новітньої історії займала домінуючі позиції протягом усього радянського періоду існування журналу. Пов'язано це було насамперед з ідеологічними причинами. Як зазначала редакція, святкуючи 20-літній ювілей, основну увагу «УІЖ» надавав питанням, що стосувалися радянської історії. Це зумовлювалося відповідними соціальними потребами, а саме, як вважали тодішні теоретики від марксизму-ленінізму, специфічністю та унікальністю соціалістичного суспільства, яке за своєю суттю докорінно різнилося від попередніх формацій: «Без урахування найновішого історичного досвіду та ґрунтового аналізу подій і явищ успішний рух нашого суспільства уперед неможливий»⁶. Особливий внесок журналу в розробку проблем «історії побудови соціалізму і розгорнутого будівництва комунізму» відзначали у своїх публікаціях і російські науковці⁷.

На жаль, попри значну кількість таких матеріалів, вони значно різнилися за своєю якістю та науковою цінністю. Багато з них мало не дослідницький, а радше агітаційно-пропагандистський характер, деякі хибували на відверте вихвалювання партії та держави, не підкріплене реальними даними. Непропорційність розподілу матеріалу розуміли й тогочасні критично налаштовані дослідники. Наприклад, на початку 1966 р. на засіданні редколегії Ф.Шевченко, на той час відповідальний редактор журналу, відверто сказав про це: «Наш журнал не читають, бо в статтях сучасного періоду не пишемо правду. Цим ми компрометуємо себе»⁸. Тиск партійного керівництва та державних ідеологів на вчених-істориків, зокрема, й відповідальних за випуск журналу, посилювався на початку 1970-х рр. У тогочасній пресі лунали критичні зауваження щодо тематичного наповнення змісту часопису. Серед іншого рецензенти закидали слабке висвітлення на сторінках «УІЖ» проблем історії Комуністичної партії України, післявоєнної відбудови народного господарства, ленінської теоретичної спадщини⁹. Під впливом критики, а також унаслідок кадрових змін у редколегії журналу, було прийнято рішення «надавати перевагу розробці проблем сучасної історії: соціалістичного та комуністичного будівництва, ... критиці буржуазних і буржуазно-націоналістичних фальсифікацій радянської дійсності»¹⁰. Виконуючи вказівки керівництва, члени редколегії винесли ухвалу про введення до журналу нових рубрик, насамперед пов'язаних із проблемами новітньої історії України: «XXV з'їзд КПРС і проблеми комуністичного будівництва» (1976 р.), «Публікація і розповсюдження творів В.І.Леніна на Україні» (1977 р.), «Конституція УРСР – основний закон радянського соціалістичного суспільства» (1977 р.) та ін.¹¹

Зважаючи на значну кількість статей із досліджуваної нами проблематики, опублікованих в «УІЖ» протягом 1950–1980-х рр., обмежимося лише загальною характеристикою тематики праць щодо новітньої історії України. Гортаючи тогочасні випуски часопису, найперше, що впадає в вічі, засилля історико-партійної проблематики. За підрахунками О.Гуржія та Л.Капітан, вона займала близько третини від обсягу матеріалів у кожному номері¹², що, звичайно, зумовило однобокість та одноманітність публікацій «УІЖ» цього періоду. Окрім

організаційних, правових, ідеологічних, кадрових аспектів роботи Компартії України¹³, значну увагу дослідники звертали на особливості діяльності її підрозділів: комсомолу¹⁴, партійних обкомів і райкомів, а також профспілок¹⁵, політвідділів і парторганізацій установ та організацій¹⁶; досліджували їх вплив на різноманітні галузі суспільства: економіку, соціальне життя, культуру, політичну роботу, розвиток села тощо. Окремим блоком виділимо публікації, пов'язані з черговими з'їздами партії. Після проведення такого з'їзду на сторінках журналу відразу з'являлися публікації з урочистою риторикою щодо значення рішень цього найвищого партійного зібрання для подальшого життя радянського суспільства загалом та його впливу на ту чи іншу галузь його діяльності зокрема¹⁷.

З історико-партійною тематикою були тісно пов'язані статті, в яких обговорювалися ідеологічні питання і проблеми, зокрема, марксистсько-ленінське обґрунтування концепту розвинутого соціалізму, ідеологічна робота компартійних працівників із різними соціальними групами чи у різних галузях суспільства. Наприклад, відомим фахівцем у галузі ідеологічно-партійної роботи можна вважати І.П.Кожукала, автора численних досліджень із цієї проблеми на сторінках «УІЖ»¹⁸. Серед такого типу розвідок окреме місце займає тема ідеологічного виховання. Аналізуючи зміст праць, що торкаються цієї проблеми, дійдемо висновку, що у полі ідеологічного впливу держави знаходилися передусім військовослужбовці – суспільна група, відповідальна за безпеку держави, – та підростаюче покоління «нових» радянських громадян. Першим повсякчас прищеплювалися патріотизм і жертвність¹⁹, останнім – повага до праці та інтернаціональний світогляд²⁰.

Найпомітніші розробки радянських учених у галузі соціальної історії. Питанням соціальної структури радянського суспільства повоєнного часу, особливостям розвитку певних класів та груп у дослідженнях радянських учених надано чи не найбільшої ваги. Однак конкретні праці щодо окремих груп хибують на очевидну однобокність, коли історія одних соціальних прошарків домінувала, тоді як інші – не досліджувалися взагалі.

За різними ознаками радянські історики чітко структурували тогочасне суспільство. Наприклад, за класовою ознакою виокремлювали робітничий клас, селянство, інтелігенцію. Щодо останньої, надзвичайно цікаві дослідження здійснив Ю.О.Курносів, автор десятка статей на сторінках «УІЖ», які тією чи іншою мірою стосувалися цього питання²¹. В одній зі своїх праць він спробував концептуалізувати поняття «радянська інтелігенція». Зокрема, автор твердив про принципову різницю між інтелігенцією буржуазною та радянською. Остання, окрім професійних та освітніх характеристик, як-то: зайнятість висококваліфікованою розумовою працею та наявність спеціальної середньої або вищої освіти, зобов'язана мати також високий морально-етичний та естетичний рівень, відповідний соціалістичному суспільству²². Численними у часописі були статті, присвячені історії радянського робітничого класу в різні періоди існування радянської держави²³. Не поступалося йому за популярністю як об'єкт вивчення й селянство. Серед багатьох дослідників радянського села слід виділити В.С.Петренка²⁴. Зокрема, у своїх статтях він наголошував на невпинному зростанні політичної активності колгоспників, на покращенні їхнього побуту, умов праці, їхньому культурному розвитку тощо. Як окремий історіографічний напрям розвивалися дослідження взаємовідносин між містом і селом. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлювали В.А.Куз'єв, І.В.Шульга, О.П.Григоренко, М.П.Никифорок та інші вчені²⁵. У публікаціях із цієї тематики відчутно акцентовано увагу на співробітництві, допомозі та дружніх взаємовідносинах між цими суспільними класами, жодним словом не згадано про минулі чи можливі антагонізми, однак у статтях помітна цікава особливість: усі вони присвячені шефству саме робітників над сільським населенням у розв'язанні певних соціальних про-

блем, але ніколи не навпаки. На наш погляд, це свідчить про певну ідеологічну заангажованість таких досліджень, в яких пропагувалася думка про вищість робітничого класу над іншими класами у радянському суспільстві. Відтак у читачів підсвідомо формувалося уявлення про меншовартість селянства як класу, що не здатен самостійно розв'язувати власні проблеми і потребує постійного піклування та нагляду.

В окрему соціальну групу за гендерною ознакою радянські історики виділяли жінок. Умовам праці робітниць, їх соціальному забезпеченню, громадській активності присвячено чимало статей, серед яких потрібно виділити праці О.С.Омельченка²⁶. Вивчення чоловіків як окремої соціальної групи радянського суспільства у радянській історіографії відсутнє. Подібна ситуація склалась і щодо дослідження інших категорій населення, зокрема молоді, людей середнього та похилого віку. Якщо першу з названих груп дослідниками вивчено досить докладно, то наявність двох інших навіть не концептуалізовано, не говорячи вже про конкретно-історичні студії.

Фахівцями з історії України періоду другої половини ХХ ст. виокремлювалися також групи за професійними ознаками. Найчастіше звертали увагу вчені на виробничі професії – гірників, хіміків, будівельників, працівників цукрової промисловості²⁷ тощо, однак час від часу вивчали й інші професійні групи, як-от: моряки, науковці, бібліотекарі²⁸ тощо.

Загалом не розробленим у середовищі істориків-суспільствознавців залишалося національне питання, а також зав'язані на етнічних ознаках соціальні розшарування²⁹. Відтак, на сторінках журналу знайдемо заледве кілька статей, що досліджували міжнаціональні відносини в тогочасному українському суспільстві, становище національних меншин та ін.

Зрештою, час від часу в «УІЖ» друкувалися статті з проблем історичної демографії. Учені, представники цього напрямку, вивчали переважно кількісні та якісні зміни у структурі робітничого класу, селянства, партійних організацій, процеси суспільних міграцій³⁰ тощо.

На сторінках «УІЖ» користувалася популярністю й економічна проблематика. Автори статей досліджували процес повоєнної відбудови української економіки, практики економічного управління періоду розвинутого соціалізму, обґрунтовували потребу в тих чи інших реформах після чергового з'їзду партії, вивчали діяльність партійних органів у сфері економічного та науково-технічного поступу радянського суспільства. Найвагоміші дослідження з цієї тематики у журналі опублікували С.В.Кульчицький³¹, П.П.Гудзенко³², В.Ф.Панібудьласка³³. Економічний і технічний розвиток сільського господарства вивчав П.П.Панченко³⁴. Надавали великого значення учені розробці проблеми соцзмагання, руху раціоналізаторів та винахідників як дієвих засобів прискорення економічного розвитку УРСР³⁵. Узагальнюючі праці з цієї тематики опублікував Ю.В.Сиволоб³⁶.

Значний блок становлять статті, в яких оприлюднені результати дослідження культурної сфери радянського повоєнного суспільства: передусім української радянської освіти, засобів масової комунікації, історії культурно-наукових інституцій. Серед таких можна відзначити узагальнюючі розробки Л.А.Шевченко³⁷, Г.М.Шевчук³⁸, Ю.О.Олененко³⁹, дослідження з історії вищої освіти в Україні В.О.Браницького⁴⁰, численні праці щодо розвитку радіомовлення, телебачення, преси в українській республіці⁴¹, проблематику підготовки наукових кадрів, до якої звертаються у своїх публікаціях М.М.Жачковський та А.Г.Слюсаренко⁴².

Рідше на сторінках «УІЖ» натрапляємо на статті щодо тогочасної зовнішньої політики України чи її взаємовідносин з іншими союзними республіками. Зазвичай вони написані у дусі апологетики «співробітництва» та «братерської взаємодопомоги» між країнами, однак перелік таких закордонних «родичів» за-

галом обмежувався державами Центрально-Східної Європи, політично залежними від Радянського Союзу⁴³.

Першочерговість тематики новітньої історії України для тогочасної історіографії та, відповідно, потреба у великій кількості статей, їй присвячених, давала можливість авторам «подрібнювати» предмет свого дослідження. Відтак, у журналі у 1950-х – першій половині 1980-х рр. надруковано не лише загальні, концептуальні праці, а й значна частка дуже конкретних досліджень із вузькою тематикою, хронологією чи обмеженням відносно невеликим географічним регіоном – містом, районом, областю, кількома областями. Серед регіонів першість тримали Західна Україна та Донбас. Донецький регіон відчутно показовий повсякчас зображувався центром робітничого класу української республіки. Серед статей із цієї тематики слід виділити матеріали М.М.Меженіна⁴⁴ та Р.А.Худяк⁴⁵. Натомість у статтях із тих чи інших питань історії Західної України постійно наголошувалося на невпинному розвитку тут радянського способу життя і тих змін на краще, що відбулися зі встановленням радянського ладу. Для прикладу можна навести дослідження І.П.Богородиста⁴⁶, М.К.Івасюти⁴⁷, Г.І.Ковальчака⁴⁸, В.П.Столяренка⁴⁹, Н.П.Міщенко⁵⁰ та ін. Відчутно менше статей, присвячених Північно-Східній Україні, Поділля, Південній Україні, Криму⁵¹ та іншим регіонам.

Загалом протягом другої половини 1950-х – середини 1980-х рр. проблеми новітньої історії України на сторінках «УІЖ» займали провідні позиції, чисельність видрукуваних матеріалів просто вражає. Здійснювався цей розподіл часто за рахунок нівелювання студій над історією інших періодів, передусім медієвістики та нової історії. Однак статті, в яких порушувалися проблеми сучасної історії, залежали від політичної кон'юнктури. На нашу думку, домінування таких публікацій, особливо з дотичних до історії Комуністичної партії тем, було штучним, зумовлювалося завданнями ідеологічного підкріплення побудови у СРСР комуністичного ладу. Історики не шкодували позитивних епітетів для апологетизації здобутків у соціальній сфері, економіці, культурі радянської України тощо. Варто зазначити, що у «період розвинутого соціалізму» тривала ідеологічна боротьба з «буржуазними та буржуазно-націоналістичними» вченими, тому журнал був змушений враховувати цей фактор і боротися з «ворожою ідеологією» з позицій марксизму-ленізму. «Журнал і далі залишатиметься надійною зброєю Комуністичної партії, радянських істориків в ідеологічному наступі проти буржуазної історіографії», – зазначала редколегія з нагоди 20-літнього ювілею «УІЖ»⁵². За винятком окремих оригінальних досліджень, публікації відчутно хибували на суб'єктивізм і мали на меті радше ідеологічно-виховні, аніж дослідницькі цілі.

У другій половині 1980-х – початку 1990-х рр., у часи «горбачовської перебудови», найповніше висвітлення історії України другої половини ХХ ст. в «УІЖ» продовжувало залишатися головним «партійним» завданням редколегії. Проте відзначимо перші друки різнопланових досліджень, нетиповість концептуальних засад яких, згідно з нормами радянської історіографії, ставала з кожним роком все помітнішою. У таких статтях дослідниками все частіше порушуються заборонені теми: депортації народів середини 1940-х рр., дисидентський рух, політика репресій післявоєнного часу, становище церкви та ін. Значна частка праць продовжувала наслідувати традиційний радянський канон, широко користуючись апологетичною риторикою, і в них лише подекуди вкраплялася обережна критика. Така неузгодженість позицій, несумісність поглядів щодо новітньої історії України окремих учених інколи зумовлювала доволі гострі дискусії, відслідковувати які читачі отримали змогу чи не вперше в історії журналу.

Друга половина 1980-х рр. за інерцією ще перебрала на себе риси попереднього періоду. Найбільш помітною у цей час є тематика «перебудови». Пере-

важна більшість радянських учених оцінювала політику партійного керівництва за вже апробованими зразками, згідно з якими затверджений на офіційному рівні новий курс подавався як продовження справи Великої Жовтневої соціалістичної революції, втілення на практиці марксистсько-ленінських принципів побудови нового суспільства, при тому щедро підкріплювався цитатами класиків марксизму-ленінізму. Типовим прикладом такого роду досліджень можуть слугувати узагальнюючі статті І.М.Маковійчука⁵³, Є.Г.Панченка⁵⁴, Ю.В.Сиволоба⁵⁵, І.Ф.Кураса⁵⁶. Приміром, останній у своїй розвідці писав, що «висунуті в доповіді і заключному слові Генерального секретаря ЦК КПРС М.С.Горбачова, у прийнятій Пленумом постанові ідеї і положення базуються на творчому розвитку ленінської теоретичної спадщини, концепції прискорення соціально-економічного розвитку країни, рішеннях XXVII з'їзду КПРС»⁵⁷. Із подібними твердженнями виступав і Ю.А.Горбань, який, як і інші автори, головним завданням перебудови вважав очищення партійної ідеології від догматичних нашарувань та реалізацію на практиці ленінських ідеалів соціалізму⁵⁸. Певна кількість статей стосувалася вивчення окремих напрямів нової реформаційної політики Компартії, серед таких роботи М.І.Бушина, О.Ю.Гаврилюка, О.М.Закусила, І.П.Кожукала⁵⁹ та ін.

Традиційними для істориків залишалися теми історії комуністичної партії та її діяльності у різних галузях суспільства, проблематика ідеологічного виховання, розвитку радянської економіки, соціальної структури соціалістичного суспільства, розвиток українського села, питання освіти та культури, ЗМІ⁶⁰ тощо. Однак, поряд з уже добре відшліфованими історичними проблемами перед ученими у цей час постали і нові питання, пов'язані передусім із кардинальними змінами тогочасного суспільства. Наприклад, уперше на сторінках «УІЖ» в другій половині 1980-х рр. з'явилися публікації щодо охорони навколишнього середовища в Україні⁶¹.

У 1989–1991 рр. на піку громадського обговорення раніше приховуваних історичних подій і дискусій навколо заборонених тем обличчя журналу змінюється до невпізнання. 1990 р. до часопису введено нові рубрики – «Новий погляд на проблему», «Маловідомі сторінки історії», 1991 р. – «Питання вітчизняної історії у зарубіжних дослідженнях»⁶², під якими друкувалися матеріали також і з історії України другої половини ХХ ст.

У перших статтях, опублікованих на цій хвилі, попри невпинне введення вченими до обігу нових фактів і матеріалів, критика радянського ладу загалом залишалася обережною. Наголошуючи на окремих серйозних негараздах і відвертих недоладностях партійного керівництва державою у другій половині ХХ ст., автори були схильні вважати їх наслідком перекручень певними владними особами правильного за своєю суттю комуністичного вчення. Наприклад, 1989 р. І.П.Кожукало опублікував статтю, в якій досліджував перебіг ідеологічних процесів на Україні у часи пізнього сталінізму⁶³. Він поставив за мету розкрити зміст постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У щодо питань літератури і мистецтва, прийнятих у 1946–1948 рр., зокрема, добре відомих нині «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»», «Про репертуар драматичних театрів і заходи до його поліпшення», «Про кінофільм «Большая жизнь»», «Про оперу «Великая дружба» В.Мураделі» тощо. Критично відзначаючи замовчування цього питання у радянській історіографії, дослідник зосереджував увагу не на нахвалянні результатів партійної роботи, а, навпаки, на аналізі тогочасного догматизму і диктату, що, на його думку, зумовлювалося пануванням культу особи Сталіна. Поміж тим автор, хоч і не нав'язливо, ще відсилав читача до ідеалів соціалістичного устрою. В іншій своїй статті щодо історії Компартії України часів «відлиги» він уже прямо викривав помилки Сталінової повоєнної політики, критикував М.Хрущова та його оточення за недостатньо швидке та повне очищення

партійного життя від рецидивів сталінізму. «Критика культу особи з самого початку набула пасивного, абстрактного характеру, не персоніфікувалася з ім'ям Сталіна»⁶⁴, – відзначав дослідник. І знову, як висновок, автор закликав повернутися до ленінських норм партійного життя та принципів керівництва.

Л.В.Ковпак, досліджуючи діяльність Рад УРСР у 1980-х рр. стосовно поліпшення житлових умов робітників, забезпечення їх товарами масового попиту та вдосконалення торгово-побутового обслуговування населення, підкреслювала застійність явищ, характерних для 1970-х рр., зокрема «залишковий» принцип розвитку соціальної галузі та хиби в організації роботи самих Рад, права і повноваження яких повсякчас перебирали на себе партійні органи⁶⁵.

Цікавим прикладом поєднання консервативних і нових тенденцій історичних досліджень того часу є праця М.В.Ковалю щодо історії України перших десяти повоєнних років. Видрукована з дидактичною метою як матеріал для викладачів історії, вона мала узагальнюючий характер, у стислому вигляді пропонувала читачу тогочасний офіційний погляд на розвиток історичних подій. Автор ще доволі часто вживав звичні радянські штампи, як-от: «провідна політична сила суспільства – Комуністична партія», «повернення партії і країни до ленінських норм життя», «світлі ідеали, пропаговані Комуністичною партією» тощо. Однак поряд із тим як відповідальний учений М.В.Коваль наголошував на обов'язку вчителя не оминати складні та неоднозначні питання українського минулого. Серед таких він акцентував увагу на труднощах повоєнного села, голодові 1946–1947 рр., прискорених командних методах упровадження реформ у Західній Україні, репресіях «берієвського карального апарату» та депортаціях до ГУЛАГу, врешті, підкреслював деформуючий вплив на суспільство культу особи Сталіна⁶⁶.

Рубіжною, на нашу думку, публікацією на сторінках «УІЖ», що знаменувала закінчення однієї історіографічної традиції висвітлення новітньої історії України – радянської – та поклала початок новій – легітимації незалежної України, – стала стаття відомого історика Ю.О.Курносова «Насилля – головний аргумент більшовизму»⁶⁷. Автор спробував обґрунтувати контрверсійну як на той час тезу про те, що більшовизм загалом «як суто російське (виділення наше – Авт.) явище, що вирросло з марксизму»⁶⁸, керується позбавленими норм загальнолюдської моралі агресивними догматами та невпинним прагненням до влади. Автор запропонував своє визначення цього явища: «Більшовизм – це система поглядів і цінностей, основана на помилкових уявленнях про закони розвитку людства та абсолютизації насилля як методу здійснення суспільних перетворень»⁶⁹. «Вона (система – Авт.) знаходила вияв, – підкреслював дослідник, – як у діяльності керівної верхівки комуністичної партії, починаючи з часів *Леніна* (виділення наше – Авт.) і Сталіна, так і багатьох *нинішніх* (виділення наше – Авт.) партійних функціонерів вищої, середньої і нижчої ланок»⁷⁰. Кількома твердженнями автор спростовував не лише попередні історіографічні схеми, що у радянський період як аксіоми кочували з однієї публікації до іншої, а й принципово відсепарував українську історію та історіографію від її радянських та російських візаві. Саме Росія постає в авторській інтерпретації втіленням більшовизму з його тотально насильницькою доктриною, тоді як Україна зображується жертвою радянського терору, від якого потерпала аж до виборення незалежності.

Із 1991 р. статті, в яких студіюються раніше замовчувані теми, стали масовими, значна їх частка друкувалась і на сторінках «УІЖ». Загалом більшість авторів тогочасних матеріалів зверталися до проблеми непростих взаємин радянської влади та суспільства, державної політики утисків і репресій щодо різних соціальних верств і груп. Наприклад, на невідомих на той час архівних матеріалах ґрунтується серія статей М.Ф.Бугая щодо практики депортації насе-

лення України у перші повоєнні роки. У полі зору історика опинилися заходи влади щодо переселення із Західної України наприкінці 1940-х рр. членів ОУН і УПА та їхніх сімей. Окрім деталей самого процесу виселення, автора цікавить також подальша доля репресованих людей. Із цією метою він порівнював декларований у державних постановках регламент життя спецпоселенців та реальні умови їхнього побутування⁷¹. В іншій своїй статті, присвяченій депортації кримських татар у травні 1944 р., на основі офіційних документів та архівних даних М.Ф.Бугай докладно реконструював процес депортації та його наслідки⁷².

Продовжив порушену тему насилля як підставової риси політики радянської влади Ю.О.Курносів. На прикладі гонінь на культуру та науку 1946–1947 рр., практики ув'язнень і виселень до ГУЛАГу він аналізував репресивну політику пізнього сталінізму. Попри обережне ставлення автора до М.Хрущова як керівника держави, беззаперечною його заслугою можна вважати те, що саме він поклав початок оновленню радянського суспільства і розвитку його демократичних засад⁷³.

Із нових методологічних позицій вивчав відносини церкви та держави у 1950–60-х рр. І.П.Меркатун⁷⁴. У його статті йшлося про нагнітання антирелігійної пропаганди за часів М.Хрущова, посилення адміністративного тиску на церкву з боку влади, що виявилось окрім іншого і в кампанії масового закриття церков та молитовних домів, вилученні культових споруд, переважна більшість з яких мали цінність як пам'ятки історії та культури України.

Складний процес соціально-економічних змін в українському селі протягом 1980-х – початку 1990-х рр. досліджено у статті П.П.Панченка⁷⁵. Автор відмовився від попередньої риторики про всезагальне процвітання села під керівництвом партії, і вже на початку свого дослідження підкреслив, що «протягом останнього десятиріччя українське село зазнає неймовірних труднощів. Головною причиною цього є, безперечно, диктат держави, центральних органів влади та її надмірно чисельного апарату»⁷⁶. На прикладі державної інвестиційної практики, матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, поставки продуктів та ціноутворення автор розвінчував декларативність політики радянського керівництва, що не відповідала реальним результатам роботи на селі.

Загалом історіографія другої половини 1980-х – початку 1990-х рр. характеризується поступовим відходом від традиційного радянського типу історіописання. Перші вияви нових тенденцій розвитку української історичної науки помітні з початком перебудови. Значно підсилені кампанією заповнення «білих плям» історії, вони вповні зреалізувалися вже у наступному періоді – 1990-х – 2000-х рр.

Висвітлення історії України другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. на сторінках «УІЖ» на сучасному етапі має цілу низку особливостей. Найпомітніша серед них – відчутне зменшення частки статей із цієї теми від загального обсягу друкованих у журналі матеріалів. Однією з причин цього, імовірно, було суттєве погіршення соціально-економічного рівня життя населення у середині 1990-х рр., що певним чином стримувало від поширеної на той час практики зміни оцінок 1950–1980-х рр. на прямо протилежні. Вочевидь, далися взнаки і ліквідація партійно-політичного контролю над спрямованістю досліджень, і переоцінка цінностей та пошук нових методологічних парадигм. Цілком природно, що зі зміною політичного становища України та ідеологічного підґрунтя держави середньовічна та нова історія почала виборювати увагу до себе, у т. ч. й за рахунок зменшення частки досліджень із новітньої історії. Однак навіть у середовищі фахівців з історії ХХ ст. найбільшою популярністю нині користується період 1920–1930-х рр., окремі питання 1940-х рр., насамперед завдяки широкому доступові до раніше засекречених архівних матеріалів. Як наслідок, у даний час період історії України другої половини ХХ ст. на сторінках «УІЖ» представлений украй фрагментарно та неповно.

Від 1991 р. спостерігається різке зменшення кількості статей із досліджуваної нами тематики. Переглядаючи зміст журналів, зауважуємо, що у деяких номерах відсутні взагалі будь-які матеріали щодо історії України 1945–1991 рр., в інших – лише одна-дві рецензії. Порівняно незначна кількість статей, практична відсутність концептуальних та широких узагальнюючих досліджень позбавляла читача можливості для повноцінних висновків щодо стану розробки цієї проблеми у сучасній українській історіографії. Певні позитивні зміни у висвітленні проблематики можна спостерігати в останні два роки. Наприклад, за нашими підрахунками, 2006 р. в журналі опубліковано 6 статей, 2 рецензії та 3 повідомлення про конференції, що безпосередньо стосуються проблематики історії України другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. Це – чи не найбільша кількість за останні десять років.

Найбільш розробленим у сучасних дослідженнях українських учених видається період пізнього сталінізму та хрущовської «відлиги». Значно менше матеріалів опубліковано щодо брежневського періоду, та й ті переважно стосуються національно-визвольних рухів, дисидентства, опозиційної діяльності різних груп тогочасного суспільства. Практично «білою плямою» для дописувачів до «УІЖ» залишається період «перебудови»: немає нового теоретичного погляду на причини, значення феномену «перебудови»: особливості його конкретного втілення в Україні тощо. Відчутно бракує статей, в яких би пропонувався загальний образ історії України другої половини ХХ ст., з'ясовувалися особливості цього періоду, його якісні відмінності від довоєнного радянського устрою, уточнювалася періодизація, та, чи не найголовніше, передумови та початок процесу трансформації українського суспільства кінця 1980-х років. Поряд із тим приємно відзначити збільшення обсягу на сторінках журналу матеріалів іншого формату, аніж наукова стаття, – рецензій та дискусій, повідомлень і звітів про конференції, з'їзди, круглі столи, що загалом інтенсифікують роботу науковців, налаштовують її на діалогічний формат. Особливо маємо наголосити на появі нової рубрики у журналі – «Документи та матеріали», у межах якої друкуються цінні джерела до новітньої історії України, що супроводжуються фаховим коментарем упорядників.

Чи не єдиною статтею, що хронологічно охоплює весь радянський повоєнний період історії України, є публікація В.О.Романцова про демографічну ситуацію в Україні 1945–1990 рр.⁷⁷. Серед чинників, які суттєво вплинули на склад українського суспільства у перші повоєнні роки, найбільшого значення автор надавав війні та голоду 1946–1947 рр. У подальші роки, згідно з даними автора, виявилися наступні демографічні тенденції: прогресуюче скорочення частки населення України від загальної кількості населення Союзу; «деукраїнізація» республіки, коли за 1959–1989 рр. частка українців серед інших національностей України скоротилася на 4,1%. Різка диспропорція між кількістю чоловіків та жінок у перші повоєнні роки поступово нівелювалася протягом 1960–1980-х рр. Зрештою, автор відзначав постійне зростання кількості розлучень, скорочення середнього розміру сім'ї, «старіння» українського суспільства тощо. Попри безсумнівно важливе значення цього дослідження для розуміння загальної еволюції українського соціуму повоєнних років, проведене воно було ще на початку 1990-х рр., коли не всі архівні матеріали були доступними для вивчення. Цілком очевидно, авторські висновки потребують подальшого уточнення та поглиблення на основі нових даних, однак таких спроб на сторінках журналу більше зроблено не було.

Серед окремих проблем історії України повоєнного періоду в «УІЖ» найбільшого розголосу набули такі тематичні блоки: історія ОУН і УПА другої половини 1940-х рр., голод 1946–1947 рр., переселення та національний рух кримських татар, розвиток освіти Західної України 1940–1950-х рр., станови-

ще релігії та церкви у післявоєнні роки, відбудова сільського господарства, XX з'їзд КПРС, а також дисидентський рух та Чорнобильська катастрофа.

Історія ОУН і УПА чи не найпопулярніша тема у сучасній українській історіографії, щодо якої написано сотні статей, монографій, видано численні збірники документів. Загалом дослідники звертають найбільшу увагу на діяльність цієї організації під час Другої світової війни, порівняно менше досліджень присвячено повоєнному періодові в історії українських націоналістів. Серед публікації журналу немає жодної, в якій би спеціально розглядалася тема повоєнного ОУН і УПА. Частково її порушено у більш узагальнюючих публікаціях щодо історії оунівців. Передусім тут слід відзначити серію статей одного з найвідоміших сучасних українських істориків Г.В.Касьянова⁷⁸. На основі програмних документів, публіцистичних матеріалів, рішень з'їздів автор проаналізував еволюцію світоглядних та політичних орієнтирів Організації Українських Націоналістів, ідеологічні суперечки серед її керівників, що часто ставали причиною чергових розколів у цій організації, зміни концептуальних засад діяльності різних її течій від 1920-х рр. і донині. Окрему увагу вчений приділив повоєнному періодові в історії ОУН. Ним докладно описано загострення ідеологічних суперечок серед оунівців-бендерівців протягом 1945–1954 рр. щодо доцільності певної демократизації підставових принципів діяльності організації. Різне бачення цілей подальшого існування ОУН «ортодоксами» та «ревізіоністами» спричинило до другого розколу в середині 1950-х рр., унаслідок якого утворилася окрема організація оунівців-двійкарів. Натомість мельниківці, зауважував Г.В.Касьянов, після закінчення війни пішли на співпрацю з урядом УНР в екзилі, чим фактично відмовилися від попередніх своїх претензій на політичну монополію в Україні та визнали необхідність співіснування з іншими політичними силами, що мали відмінні програмні засади функціонування.

Надзвичайно актуальною в сучасній українській історіографії є тема трьох голодоморів в Україні у першій половині XX ст., один з яких припадає на повоєнні роки. Дослідження голоду 1946–1947 рр. на сторінках «УІЖ» займає належне місце. Першими серед авторів журналу цю проблему порушили І.М.Маковійчук та Ю.Г.Пилявець⁷⁹. Протягом 1995–1996 рр. до роковин подій у часописі опубліковано потужну підбірку джерел, які висвітлюють окремі деталі трагедії. Зокрема, історики отримали можливість ознайомитися з 43 документами різного характеру, серед яких урядові телеграми; протоколи, спецповідомлення, доповідні записки органів внутрішніх справ; постанови Компартії та Ради Міністрів УРСР; внутріпартійна документація; листи постраждалих до уряду та партійних керівників тощо⁸⁰. Інститутом історії України НАНУ були проведені конференції та круглі столи з теми голоду 1946–1947 рр., докладну інформацію про які на шпальтах «УІЖ» подали В.І.Марочко та В.П.Швидкий⁸¹.

Важливе значення для розуміння тогочасних подій мають узагальнюючі статті О.М.Веселової⁸², званої дослідниці цього питання. Авторка вважає, що голод, спричинений початково цілком об'єктивними обставинами – неврожаєм та воєнним лихоліттям – з початком 1947 р. конфіскаційних хлібозаготівель та введенням надмірних податків переріс у справжній голодомор. Досить докладно вона проаналізувала попередню історіографію цього питання та окреслила перспективи подальших досліджень. Зокрема, значні дослідницькі можливості має проблема соціальних аспектів життя українців під час голоду: публічне таврування владними органами людей, які боролися за виживання, та їхній позапартійний статус; тогочасні міграційні потоки, їх причини, напрямки, ступені мобільності різних груп селян; поляризація міста та села за умов голоду, жебрацтво селян у містах; соціальні та політичні настрої населення, ставлення до радянської влади та ОУН і УПА тощо. Спробу висвітлити ці питання зробив у своїй статті О.П.Рабенчук⁸³.

С.В.Кульчицький, визнаний дослідник новітньої історії України, запропонував свої міркування щодо моделі розвитку радянського суспільства ХХ ст. та еволюцію засадничих концептів його ідеологічних основ. Згідно з думкою автора, початок одному з переломних етапів історії СРСР поклав ХХ з'їзд КПРС. Зокрема, вчений вважає, що «історія радянського комунізму поділяється майже навпіл за ознакою застосування або незастосування політики масового терору. У цьому якраз і полягає значення з'їзду як переломної події»⁸⁴. Його революційні наслідки виявилися насамперед у двох аспектах: інституційно-державному, позаяк з'їзд легітимізував кампанію боротьби проти культу особи; та суспільно-політичному – відбулося засудження терористичних методів управління, що якісно змінило радянське суспільство⁸⁵. Згідно з новими даними, дати оцінку ХХ з'їзду КПРС та хрущовській «відлизі» загалом спробували також учасники круглого столу, який відбувся у лютому 2006 р. в Інституті історії України НАНУ. Учені дійшли висновку, що критика культу особи, ініційована ХХ з'їздом, не порушувала основ радянського суспільства, відтак мала суперечливі результати. Інформаційний звіт про круглий стіл на сторінках «УІЖ» зробила О.В.Янковська⁸⁶.

Поміж інших питань історії України другої половини 1940-х – середини 1960-х рр. кілька досліджень у журналі були опубліковані щодо окремих аспектів соціально-економічного та культурного розвитку українського суспільства. Проблеми українського повоєнного села аналізував у своєму дослідженні І.В.Рибак⁸⁷. Автор закидав попередникам україноспрошене вивчення проблеми, коли наголошувалося лише на позитивних змінах і тенденціях. Досліджуючи насамперед соціально-побутову сферу сільського життя, історик звернув увагу на труднощі відбудови житлового фонду та проведення заходів з упорядкування і благоустрою сіл. Дослідник критично поставився стосовно доцільності розпочатої 1949 р. кампанії створення показово-експериментальних сіл, вказував на повільні темпи відновлення електрифікації та радіофікації сільської місцевості, низький рівень побутового та торговельного обслуговування. Із 1953 р. помітна тенденція до розширення мережі закладів громадського харчування та медичного обслуговування на селі, водночас їх матеріально-технічна та кадрова база була вкрай незадовільна. У висновках автор стверджував, що проблеми тогочасного села пояснюються не лише повоєнною розрухою, а й залишковим принципом державного фінансування, «злочинно-байдужим ставленням властей до потреб сільських жителів»⁸⁸. Як наслідок – поглиблення соціальних відмінностей між містом і селом. Свої дослідження у галузі сільської історії автор узагальнив у монографії, в якій, зокрема, зазначає, що згадані відмінності між міською та сільською побутовими сферами радянському керівництву так і не вдалося зліквідувати, хоч неодноразові спроби цього робилися протягом 1960–1980-х рр.⁸⁹

Розвиток освіти на Західній Україні у перше повоєнне десятиліття вивчали С.В.Герегова, Т.В.Марусик, С.Д.Сворака. Останній у своїй статті зазначав, що після відновлення органів радянської влади розпочалася швидка відбудова мережі культурно-освітніх закладів, передусім шкіл. Визнаючи постійне покращення кількісних показників діяльності шкіл, автор не так однозначно оцінював ідеологічні та політичні її складники. Місцеві органи влади всіляко заохочували викладання шкільних предметів російською мовою, постійно посилювали тиск на місцевих учителів, почастишали перевірки останніх щодо причетності до співпраці з ОУН і УПА. Радянська влада відверто не довіряла місцевим кадрам і при можливості змінювала їх на ідеологічно надійніших представників зі Сходу України⁹⁰. На відміну від С.Д.Сворака, який зосереджувався на вивченні загальноосвітньої школи, С.В.Герегова та Т.В.Марусик досліджували вищу освіту Західної України того ж періоду⁹¹. Дослідниці подали статистичну інформацію про динаміку змін у галузі вищої освіти, проаналізували матеріально-побутові

умови життя студентів і викладачів, шляхи поповнення викладацького складу та особливості кадрової політики керівництва вузів, що чи не цілком залежала від вказівок місцевих органів МДБ. Як і С.Д.Сворак, автори відзначали значне посилення ідеологічного тиску на викладачів і студентів, наприклад, контроль за абітурієнтами та виключення з їхнього числа навіть імовірних учасників українських націоналістичних організацій, кампанію боротьби проти «неблагонадійного» студентства тощо.

Надзвичайно цікавою темою, яка розроблялася на сторінках «УІЖ», є взаємовідносини церкви та держави у період пізнього сталінізму та хрущовської «відлиги». У полі зору вчених опинилася історія як російської православної, так і греко-католицької церков. Попри відверто несумісну з релігією комуністичну ідеологію радянського ладу, церква як суспільна інституція не була остаточно знищена й залишалася складним соціалістичного суспільства. Дати пояснення цьому явищу прагнули сучасні історики української церкви, з-поміж яких свої міркування на сторінках «УІЖ» опублікували П.М.Бондарчук, В.А.Войналович, В.О.Пащенко, О.І.Уткін.

П.М.Бондарчук, залучаючи значні архівні матеріали, розглянув особливості релігійної поведінки православних віруючих в Україні, зокрема динаміку відвідування ними храмів, обрядову активність, реакцію на закриття церков, а також вплив на населення антирелігійної агітації. Серед виявів позакультової релігійної поведінки автор відзначав боротьбу проти антицерковних дій влади, зокрема надсилання громадянами клопотань щодо відновлення парафій та храмів⁹². Полтавський дослідник В.О.Пащенко у своїй статті вивчав історію російської православної церкви у часи «відлиги»⁹³. Цей термін, у розумінні вченого, навряд чи пасує до тогочасних державно-церковних відносин, на яких практично не позначилася започаткована М.Хрущовим десталінізація. Навпаки, гоніння на церкву лише посилювалися, загострилася релігійна нетерпимість. Мотивами такої політики М.Хрущова автор вважав щире віру останнього у можливість якнайшвидшої побудови комуністичного суспільства, в якому, як відомо, немає місця релігії. Залучаючи нові архівні матеріали та офіційні державні постанови, вчений досліджував напрями та методи антирелігійної кампанії владних структур, зокрема ослаблення матеріальної бази церков, чистка її кадрового складу, суворий контроль стосовно дотримання законодавства про культу, атеїстична пропаганда, вилучення церковних будівель зі списку пам'яток архітектури, конфіскація культового майна тощо. Загалом, робить висновок В.О.Пащенко, тогочасна церква опинилася практично беззахисною перед тиском державного апарату. Відомий цей учений і своїми дослідженнями повоєнної історії греко-католицької церкви в Україні. Як зазначав рецензент його монографії, автор на маловідомому матеріалі прагнув дослідити політику радянського керівництва щодо греко-католицької церкви, зокрема процес підготовки сумнозвісного собору 1946 р., державні утиски релігійних дисидентів, роботу ініціативної групи з відновлення репресованої церкви у другій половині 1980-х рр.⁹⁴ З історії української греко-католицької церкви другої половини ХХ ст. в «УІЖ» опубліковано також серію документів: інформаційні звіти та доповідні записки урядових органів, зокрема Ради у справах релігійних культів та Ради у справах православної церкви при Раді Міністрів СРСР⁹⁵.

Деяко вужчий аспект історико-церковної тематики – становище духовної освіти у другій половині 1940-х – середині 1960-х рр. – вивчав В.А.Войналович⁹⁶. Автор зазначав, що через певну лібералізацію радянського режиму повоєнного часу, зокрема, щодо православної церкви, у середовищі останньої постала гостра потреба належного кадрового забезпечення. Підготовка церковнослужителів у повоєнний час початково здійснювалася на богословсько-пастирських курсах. Згодом церковні ієрархи отримали дозвіл на заснування окремих духовних се-

мінарий. Автор докладно аналізував процес становлення такого типу навчальних закладів на Україні, серед них передусім Одеської, Київської, Волинської духовних семінарій, ускладнення їх становища з початком антирелігійної кампанії 1950-х рр., врешті, ліквідацію частини з них у 1960-х рр. Проблеми підготовки та проведення 1946 р. Львівського церковного собору, значення його рішень для тогочасної політичної ситуації порушив у своєму ґрунтовному дослідженні історик О.І.Уткін⁹⁷.

Серед сучасних досліджень історії України пізнього сталінізму слід особливо відзначити спроби українських учених розробити нові методики досліджень, застосувати міждисциплінарні підходи, виробити оригінальні концепти пояснення особливостей тогочасного суспільства, передусім на основі вивчення його соціального аспекту. Для глибокого і всебічного вивчення періоду 1945–1991 рр. у 2002 р. в Інституті історії України створено відділ історії України другої половини ХХ ст. на чолі з доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України В.М.Даниленком. Серед досліджуваних тем – «Повсякденне життя в Україні (друга половина 40-х – середина 50-х рр. ХХ ст.)» та «Динаміка соціальних процесів в Україні (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)», у рамках виконання якої на розсуд читачів на сторінках «УІЖ» представлені розвідки згаданих вище О.П.Рабенчука та П.М.Бондарчука, а також В.П.Швидкого. Робота останнього є новаторським типом історіописання⁹⁸. На прикладі таких соціальних явищ, як бродяжництво та жебрацтво першої половини 1950-х рр. автор зробив спробу осмислити феномен девіації у суспільстві рівних між собою людей, яким, згідно з теоретичними та ідеологічними настановами партії, був Радянський Союз. Процес формування стратегій суспільної поведінки, які б для соціалістичної ідеології вважалися за норму, був на певний час перерваний воєнними діями, і відновився вже у повоєнні роки. Зрозуміло, що після збитків, завданих війною, держава не могла підтримувати образ загального благоденства своїх громадян, однак принциповим завданням для привабливого ідеологічного реноме було підтвердити повсякчасну здатність вищої влади задовольнити хоча б мінімальні потреби радянських людей. Відтак очікувалося, що створені соціальні інститути, як-то: будинки для людей похилого віку, дитячі будинки, сирітські притулки, соцзабези мають вирішувати існуючі проблеми легальними шляхами. Особи, які ухилялися від пропонованих їм зверху моделей суспільної поведінки, вважалися за порушників суспільного порядку, норм життя чесного радянського громадянина.

Найпоширенішими девіаційними формами в українському суспільстві першої половини 1950-х рр., на думку В.П.Швидкого, були бродяжництво та жебрацтво. Найширші їх прояви спостерігаються у промислових центрах та великих містах, передусім Києві. Автор досліджував динаміку розвитку цих явищ та державні заходи щодо їх усунення. Оригінальною видається спроба вченого типізувати осіб-девіантів за рівнем матеріального забезпечення, культурним та соціально-політичним середовищем проживання, психологічним станом. Згідно з авторською концепцією, можна нарахувати дев'ять категорій соціальних груп, приналежні до яких особи були реальними чи потенційними бродягами та жебраками. У висновку автор констатував суттєве зменшення виявів цього типу асоціальної поведінки у радянському суспільстві на початок 1960-х рр. насамперед через зростання добробуту пересічного українця, а відтак звуження соціальної бази цих явищ.

Чи не єдиним дослідженням на сторінках «УІЖ», що піднімає проблему молоді у повоєнне десятиліття, є стаття Р.Я.Генеги. На широкій джерельній базі, включаючи архів Управління СБУ у Львівській області, він проаналізував обставини, форми прояву та наслідки антирадянської боротьби львівського студентства. Автор виділяє кілька періодів студентського руху опору, що залежа-

ли загалом від ситуації у республіці. Підходячи до студентства як найбільш радикальної і енергійної верстви населення, Р.Я.Генега наводить красномовні факти політичної активності цього молодіжного середовища⁹⁹.

Актуальною темою досліджень на сторінках «УІЖ» протягом останніх років залишається історія дисидентського, національного рухів, опозиції радянській владі, інакомислення загалом. Значну увагу вчених привертала депортація кримських татар 1944 р. та спричинений нею національно-визвольний рух. О.Г.Бажан, фахівець з історії дисидентства, упорядкував підбірку документів щодо кримськотатарського національного руху 1950–1980-х рр., які вдалося віднайти в архівах радянських спецслужб. Читачу запропоновано листування керівництва органів держбезпеки з ЦК Компартії України, документи персонального характеру – листи та звернення кримських татар до представників влади, а також програмні документи національного руху¹⁰⁰.

Загальну характеристику кримськотатарської проблеми дав Ю.І.Зінченко¹⁰¹. Визначаючи операцію депортації кримських татар як подію, що зав'язала вузол нинішніх кримських суперечок, автор надалі докладніше зупинився на вивченні кримськотатарського руху. На думку дослідника, у своєму розвитку цей рух пройшов ряд етапів, серед яких він виділив 1956–1964 і 1964–1969 рр. Протягом першого періоду відбулося зародження руху, що у другій половині 1960-х рр. набув найбільшої активності, насамперед завдяки численним індивідуальним і колективним зверненням татар. Із послабленням режиму в часи перебудови татари проводили багато мітингів і демонстрацій уже безпосередньо в Криму. Загалом, на думку історика, збурені у середині 1940-х рр. етнопатріотичні конфлікти все ще залишаються болючою нерозв'язаною проблемою України. Українські вчені чудово розуміють усю складність проблеми Криму для українського суспільства другої половини ХХ ст. Дійти спільних висновків щодо вивчення історії Криму фахівці спробували на конференції, що відбулася з нагоди річниці входження півострова до складу УРСР, звіт про роботу якої на розсуд читачів «УІЖ» представив В.О.Крупина¹⁰².

Історію становлення та напрями діяльності «Українського національного фронту» розглядав А.М.Русначенко¹⁰³. Автор докладно зупинився на характеристиці особистості засновника та ідейного натхненника цієї організації Дмитра Квезька, аналізі підготовлених ним програмних документів Фронту, головною метою діяльності в яких було визначено відокремлення України від Росії. Багато ідей, підсумовує автор, запропонованих УНФ у 1960-х, знайшли своє відображення у подіях на Україні двадцятьма роками пізніше.

Серед сучасних досліджень інакомислення у СРСР слід виділити статтю О.О.Заплотинської, що звертається до вивчення інтелектуальних і творчих дискусій 1960–1970-х рр. у середовищі українських літераторів, митців, культурних діячів, а також реакції на них офіційної верхівки, яка відповідала за ідеологію у країні¹⁰⁴. Дослідниця використала неординарний методологічний підхід: дискурсивний аналіз офіційних текстів того часу, зокрема, газетних і журнальних публікацій, протоколів обговорень і дискусій у творчих спілках, внутрішньопартійної документації тощо. На основі опрацьованих матеріалів авторка розкрила механізми творення офіційних радянських міфів, у яких, залежно від політичної та ідеологічної кон'юнктури, прославлялася чи очорнювалася інтелігенція, творчість якої не вкладалася у рамки загальноприйнятого на той час мистецького канону.

Дослідниця виокремила кілька етапів у ставленні офіційного істеблшменту до діяльності митців-новаторів. На початок 1960-х рр. творчість молодих письменників та художників, хоч і викликала певне здивування, однак оцінювалася загалом позитивно, подеколи поблагливо. Поворот у громадському обговоренні відбувся 1962 р., відколи тон зауважень ставав дедалі різкішим, почасти-

шало вживання ідеологічних кліше та прийомів неперсоніфікованої критики. Сам термін «новатор» в офіційних висловлюваннях набув відверто негативного значення. Подібні тенденції лише посилилися у другій половині 1960-х та 1970-х рр., коли врешті держава обрала тактику замовчування, і будь-які згадки щодо нонконформістів зникли з публічних виступів та шпальт офіційних видань. Заслугує на увагу спроба дослідниці відтворити риторичку офіційного дискурсу. Наприклад, з її статті дізнаємося, що доповіді владних представників, у яких йшлося про оцінку експериментаторства у творчості молодих митців, часто були побудовані на протиставленні дихотомії «світло–темрява» («світле мистецтво соцреалізму» проти «споглядання дійсності через чорні окуляри») ¹⁰⁵. У 1970-х рр. інакомисляча інтелігенція мала відчуття на собі всю міць всевладної держави, вслухаючись у войовничі нотки «ідеологічної боротьби», «ідеологічного фронту» чи «ідейного розгрому» ¹⁰⁶. Загалом, як проілюструвала О.О.Заплотинська, офіційний дискурс у тоталітарному суспільстві був одним із дієвих засобів соціального контролю, завдяки яким влада сигналізувала про своє ставлення до тих чи інших суспільних явищ та програмувала реакцію на них пересічних громадян.

Дослідження культурного розвитку українського села 1960–1980-х рр. у своїй статті здійснила Г.Г.Кривчик ¹⁰⁷. На її думку, цей період є визначальним для розуміння проблем радянського села. Авторка докладно проаналізувала еволюцію типів культурних закладів від сільських клубів (1960-ті рр.), сільських будинків культури (1970-ті рр.) до великих культурно-спортивних комплексів із кінця 1970-х, що загалом визначається у дослідженні як тенденція до концентрації та централізації культурно-освітньої роботи на селі. Історик звернула увагу на ідеологічний складник культурної діяльності, зокрема, охарактеризувала роботу агітбригад 1960-х рр. Г.Г.Кривчик обстоює думку, що культурна функція села полягає у збереженні усталених культурних традицій, на відміну від міста як середовища творчих пошуків та експериментів. Відтак, дослідниці гостро ставить питання про нівелювання відпрацьованого попередніми поколіннями режиму побуту на селі, руйнування навичок декоративно-прикладного мистецтва та його переулаштування на конвеєрний лад, що якраз і відбувалося в Україні у 1960–1980-х рр.

2003 р. на сторінках «УІЖ» організовано наукову дискусію навколо особистості одного з найсуперечливіших керівників України другої половини ХХ ст. В.В.Щербицького. Виступити зі своїми фаховими оцінками були запрошені П.Т.Тронько та Ю.І.Шаповал. Як спеціаліст із радянських архівів, Ю.І.Шаповал стверджує, що наявна джерельна база дає можливість створити повноцінну наукову біографію В.В.Щербицького, хоча дотепер такого роду спроб ще не було здійснено. Залучаючи архівні матеріали, мемуарну літературу, інтерв'ю, публікації у тогочасній пресі, автор запропонував нарис життєвого шляху цього суперечливого політика. Передусім зацікавили дослідника відносини В.Щербицького з П.Шелестом, попередником на посаді першого секретаря ЦК КП України, як приклад до вивчення можливостей вертикальної мобільності у радянських умовах. Як принагідно зазначає автор, В.Щербицький уособлював тип керівника доби брежнєвського «розвинутого соціалізму», для якого були притаманними слідування принципу «мовчати і не висуватися», а також бюрократизм та відверте чиношанування. Із початком перебудовних реформ політик не зміг перелаштуватися, і тому змушений був залишити посаду ¹⁰⁸. На відміну від Ю.І.Шаповала, П.Т.Тронько ¹⁰⁹ акцентував увагу читача на дещо інших рисах українського партійця. Автор називає В.Щербицького одним із найяскравіших політичних діячів України другої половини ХХ ст. Покладаючись на власний досвід співпраці з політиком, дослідник змальовує його сином свого часу, котрий розумів усі недоліки радянської системи управління, однак, зва-

жаючи на цілковиту залежність у прийнятті рішень від Москви, не міг їх особисто виправити. Автор нагадує читачам про внесок В.Щербицького у справу охорони та збереження культурних пам'яток України, активну підтримку видання «Історії міст і сіл УРСР». Натомість П.Шелеста у статті П.Т.Тронька охарактеризовано як непевного та безпринципного політика, що дбав лише про залагодження власних інтересів. Щодо найбільш спірного питання у політиці В.Щербицького, пов'язаного з Чорнобильською катастрофою, тут автор робить висновок, що немає підстав покладати на політика особисту відповідальність за цю подію, однак його провина як керівника у тому, що він недооцінив масштаби аварії та вчасно не вжив заходів щодо мінімізації її шкідливих наслідків¹¹⁰. На жаль, ці дві цікаві публікації не знайшли належного відгуку в читачів, відтак нових матеріалів у продовження дискусії на сторінках журналу надруковано не було.

Одним із найбільш повно висвітлених питань історії України 1945–1991 рр. на сторінках «УІЖ» справедливо може вважатися проблема Чорнобильської катастрофи, насамперед дякуючи зусиллям відомого фахівця в Україні з цієї теми Н.П.Барановської. Уже 1994 р. дослідниця підготувала до друку документальні матеріали щодо історії будівництва Чорнобильської АЕС¹¹¹. За два роки вона упорядкувала нову серію документів, які дають змогу оцінити реальний рівень безпеки атомної енергетики у СРСР¹¹². Особливого значення Н.П.Барановська надає міжнародному вимірові Чорнобильської катастрофи, зокрема вона докладно проаналізувала інформаційну політику СРСР відразу після аварії, коли достовірні дані приховувались, а світовій громадськості нав'язувався тихий заспокійливий тон¹¹³. Періодично дослідниця інформувала читачів журналу щодо найновіших досліджень українських та зарубіжних учених із проблем Чорнобиля¹¹⁴. У своїй узагальнюючій статті дослідниця з'ясувала екологічні та медичні наслідки радіаційного забруднення, спричиненого Чорнобилем¹¹⁵. Піддаючи аналізу ситуацію, що склалася протягом двадцяти постчорнобильських років, авторка за ступенем складності зумовлених Чорнобилем проблем виділила в історії України два окремих періоди: 1986–1991 рр. і від 1991 р. й донині. Серед соціальних проблем, перед якими постало керівництво держави протягом першого з названих періодів, дослідниця особливо акцентувала увагу на евакуації людей із забруднених зон, спорудженні сховищ радіаційних відходів і тимчасових сховищ, інвалідності та смертності поміж евакуйованого населення і ліквідаторів аварії тощо. Підсумовуючи, авторка стверджує, що Чорнобильська катастрофа від 1986 р. й дотепер визначає соціальні характеристики українського суспільства.

Остання вищезгадана нами публікація документів про Чорнобиль в «УІЖ» побачила світ під рубрикою «До 10-річчя Чорнобильської трагедії», у межах якої надруковано також статті С.І.Васюти та Т.П.Радугіної. Остання коротко аналізувала експонати, доступні для огляду на виставці «Чорнобиль: факти і документи», що відбулася у Музеї історії Києва¹¹⁶. Натомість С.І.Васюта¹¹⁷ у своїй статті звернувся до результатів досліджень радянських учених другої половини 1970-х – початку 1980-х рр. щодо шкідливих наслідків впливу атомних електростанцій, у т. ч. розміщених в Україні, на екологію, та свідому політику вищого радянського керівництва на замовчування отриманих даних. Значну увагу дослідник приділив аналізу наслідків катастрофи – радіаційному забрудненню, порушенню радіаційної безпеки держави, вимушеному переселенню населення тощо, а також звернув увагу на важливу соціально-психологічну проблему: «Чорнобиль породив кризу довір'я не лише до влади, а й до офіційної медицини...»¹¹⁸. Тему Чорнобильської аварії вчений розробляє й у подальших своїх дослідженнях. Загалом С.І.Васюта констатує системний екоцид у радянському суспільстві другої половини ХХ ст., що вважає однією з головних причин розпаду Радянського Союзу¹¹⁹.

Окремі питання історії України другої половини ХХ ст. розглянуто у публікаціях Я.О.Іщенко, С.А.Макарчука, С.В.Шабельцева, О.С.Рубльова та О.В.Юркової, Н.Г.Солонської, О.М.Завальнюка й О.Б.Комарніцького¹²⁰ тощо.

Загалом, на сучасному етапі «УІЖ» пропонує до публікації на своїх шпальтах дослідження високого рівня щодо історії радянської України другої половини ХХ ст., більшість з яких ґрунтується на нових джерельних матеріалах і результатах, отриманих завдяки оригінальним методологічним прийомам. Узвичаєним для читача вже став друк цінних архівних даних щодо найактуальніших тем повоєнного радянського суспільства. У дослідженнях, представлених до «УІЖ», вченими розробляються передусім раніше заборонені в радянській історіографії теми, відчутний акцент авторів на явища радянської дійсності, що не вкладалися у норми тогочасного суспільства (соціальні девіації, релігійність, інакомислення, національно-визвольні рухи тощо), відтак на які влада мала малу реакувати найбільш гостро, виразно виявляючи при цьому свою тоталітарну суть. Поряд із тим відчувається брак узагальнюючих статей у журналі, які б підсумовували найновіші результати досліджень українських учених щодо проблематики історії України другої половини 1940-х – початку 1990-х рр., котра при вдалому поєднанні нових методик і багатій джерельної бази нині може стати одним із найперспективніших напрямів історичних студій.

¹ Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – К., 2004.

² Коваль М.В. Флагман вітчизняної історіографії // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1997. – №4. – С.11–19; Сакада Л.Д. Два журнали українських істориків: «Український історичний журнал» та «Український історик» // УІЖ. – 1997. – №4. – С.58–68; Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал»: з історії виникнення та діяльності // УІЖ. – 2001. – №6. – С.21–34; Їх же. Український історичний журнал // Інститут історії України Національної академії наук України: 1936–2006. – К., 2006. – С.213–229; Гуржій О.І., Донік О.М. «Українському історичному журналу» – 50! // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К., 2007. – №3. III квартал. – С.36–41.

³ «Український історичний журнал» (1955–1966): Систематичний покажчик. – К., 1968; «Український історичний журнал»: Систематичний покажчик, 1967–1976 рр. – К., 1982; «Український історичний журнал»: Систематичний покажчик, 1977–1986 рр. – К., 1987; «Український історичний журнал»: Систематичний покажчик, 1987–2001 рр. – К., 2004.

⁴ Серед подібних публікацій див., наприклад: Pritsak O. Ukrainjs'kyj istorycnyj zurnal // Harvard Ukrainian Studies. – 1977. – Vol.1. – №4. – P.568–575.

⁵ Гуржій О.І., Донік О.М. «Українському історичному журналу» – 50! – С.38.

⁶ Орган українських радянських істориків // УІЖ. – 1977. – №7. – С.59.

⁷ Від колективу редколегії журналу «Вопросы истории КПСС» // УІЖ. – 1977. – №7. – С.53.

⁸ Цит. за: Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – К., 2004. – С.50.

⁹ Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – С.58.

¹⁰ Там само. – С.63.

¹¹ Гуржій О.І., Донік О.М. «Українському історичному журналу» – 50! – С.38.

¹² Наприклад, за підрахунками О.Гуржія і Л.Капітан, співвідношення між дожовтневою та радянською тематикою за перші 30 років існування журналу становило 1:25 (Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – К., 2004. – С.77–78).

¹³ Кількість статей із цієї проблеми нараховує кілька десятків, відтак перерахувати їх всі в межах окремої статті навряд чи можливо. Тому обмежимося лише найхарактернішими: Кацевал О.І. Заходи Комуністичної партії України по економічній освіті кадрів (1953–1958 рр.) // УІЖ. – 1960. – №3. – С.15–24; Ніколаєнко І.І. Керівна роль Кому-

ністичної партії України в розгортанні руху за комуністичну працю в промисловості республіки (1959–1961 рр.) // УІЖ. – 1964. – №6. – С.12–25; *Гавєський А.М.* Збагачення форм і методів масово-політичної роботи КП України серед трудящих (1963–1965 рр.) // УІЖ. – 1966. – №3. – С.15–28; *Василенко В.К.* Діяльність партійних організацій України по вихованню і зміцненню дисципліни праці в період комуністичного будівництва (1961–1970 рр.) // УІЖ. – 1971. – №2. – С.10–16; *Коломійченко І.І.* Партійне керівництво народним господарством в умовах розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1976. – №11. – С.5–15 тощо.

¹⁴ Щодо цієї проблеми можна відмітити роботи *Г.С.Островського*, *О.Ф.Штепи*, *В.С.Плохія*, *Ю.О.Скорченка*: *Островський Г.С.* Шефство комсомолу України над будовами електроенергетики (1958–1961 рр.) // УІЖ. – 1968. – №10. – С.119–121; *Його ж.* Соціалістичне змагання комсомольців на енергобудовах України (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1972. – №8. – С.97–99; *Штепа О.Ф.* Комсомол України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1971. – №10. – С.26–31; *Його ж.* Роль комсомолу України у розвитку науково-технічного прогресу в сільськогосподарському виробництві республіки (1967–1973 рр.) // УІЖ. – 1974. – №6. – С.62–67; *Плохій В.С.* Комсомол – вірний помічник Комуністичної партії // УІЖ. – 1978. – №10. – С.8–19; *Скорченко Ю.О.* Комсомол України у боротьбі за підвищення продуктивності праці шахтарів республіки (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1983. – №12. – С.107–114.

¹⁵ Найбільшу кількість робіт із цієї проблеми має *В.І.Касьян*. Для прикладу див.: *Касьян В.І.* Заходи парторганізацій України по піднесенню ролі профспілок у роки п'ятої п'ятирічки // УІЖ. – 1970. – №1. – С.109–110; *Його ж.* Участь профспілок України в пропаганді передового досвіду в промисловості (1951–1955 рр.) // УІЖ. – 1970. – №11. – С.78–81; *Його ж.* Партійне керівництво культурно-освітньою роботою профспілок України в 1951–1955 рр. // УІЖ. – 1972. – №4. – С.79–83. Окремі узагальнюючі роботи написані *М.Г.Селіховим*: *Селіхов М.Г.* Профспілки республіки на завершальному етапі одинадцятої п'ятирічки // УІЖ. – 1985. – №1. – С.5–16; *Його ж.* Діяльність профспілок республіки по дальшому поліпшенню умов праці та життя радянських людей // УІЖ. – 1986. – №11. – С.16–26.

¹⁶ *Кисілевський О.М.* Робота політвідділів залізничного транспорту УРСР в 1946–1950 рр. // УІЖ. – 1968. – №4. – С.76–81; *Солошенко В.М.* Поліпшення організаційно-партійної роботи в парторганізаціях підприємств легкої промисловості України (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1975. – №1. – С.95–98.

¹⁷ *Шульга І.В.*, *Юрчук В.І.* Партійні організації України в боротьбі за здійснення рішень ХХІ з'їзду КПРС // УІЖ. – 1961. – №4. – С.11–20; *Коломійченко І.І.* Творчий розвиток ХХІV з'їздом КПРС ленінського вчення про роль важкої індустрії у будівництві комунізму // УІЖ. – 1972. – №7. – С.3–12.

¹⁸ *Кожукало І.П.* Заходи Комуністичної партії по зміцненню первинних партійних організацій на селі після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953–1955 рр.) // УІЖ. – 1959. – №5. – С.3–12; *Його ж.* Зміцнення районної ланки партійного апарату на Україні (1953–1958 рр.) // УІЖ. – 1962. – №5. – С.48–58; *Його ж.* Ідеологічна робота сільських партійних організацій Української РСР (1953–1958 рр.) // УІЖ. – 1963. – №3. – С.61–66; *Його ж.* Організаційно-партійна робота КП України на селі в 1953–1958 рр. // УІЖ. – 1966. – №3. – С.81–93; *Його ж.* Зростаюча роль КПРС у будівництві комунізму // УІЖ. – 1971. – №3. – С.3–13; *Його ж.* Деякі питання розвитку ленінського вчення про партію в рішеннях ХХІV з'їзду КПРС // УІЖ. – 1971. – №8. – С.3–14; *Його ж.* Зміцнення первинних партійних організацій і піднесення їх ролі у виробничому та суспільному житті (1951–1958 рр.) // УІЖ. – 1976. – №4. – С.31–41; *Його ж.* Дальший розвиток соціалістичної демократії на сучасному етапі // УІЖ. – 1976. – №8. – С.5–16.

¹⁹ *Горбул О.Д.* Інтернаціональне виховання працівників морського флоту в роки семирічки // УІЖ. – 1968. – №12. – С.43–52; *Азнакаєв Г.Н.* Бойові традиції Збройних Сил СРСР і особливості виховання радянських воїнів у сучасних умовах // УІЖ. – 1974. – №2. – С.3–12; *Балакірев В.П.* Виховання воїнів у душі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму (1956–1961 рр.) // УІЖ. – 1975. – №7. – С.51–57.

²⁰ *Оприщенко Г.П.* Виховання молодих робітників Донбасу в душі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму (1956–1961 рр.) // УІЖ. – 1972. – №11. – С.100–107; *Старостін М.П.* Про діяльність партійних організацій України у справі військово-патріотичного виховання молоді (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1972. – №1. –

С.60–64; *Письменний Г.Г., Томін Ю.М.* З досвіду роботи партійних організацій України по трудовому вихованню учнів професійно-технічних училищ (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1974. – №9. – С.100–105; *Арсентьев М.П.* Виховання виробничої молоді Донбасу на трудових традиціях робітничого класу // УІЖ. – 1975. – №11. – С.111–115.

²¹ *Курносів Ю.О.* Участь інтелігенції України в громадській діяльності // УІЖ. – 1965. – №9. – С.55–60; *Його ж.* Здійснення інтелігенцією України ленінських ідей науково-технічного прогресу // УІЖ. – 1970. – №8. – С.12–20; *Його ж.* Вклад виробничої інтелігенції українського села в розвиток сільського господарства (1959–1970 рр.) // УІЖ. – 1972. – №11. – С.42–48; *Його ж.* Інтелігенція розвинутого соціалістичного суспільства // УІЖ. – 1973. – №10. – С.19–30; *Його ж.* Стан і перспективи дослідження ролі інтелігенції в радянському суспільстві // УІЖ. – 1976. – №5. – С.40–49; *Його ж.* До вивчення соціальної структури радянського суспільства // УІЖ. – 1976. – №11. – С.40–53 та ін.

²² *Курносів Ю.О.* До питання про визначення поняття «радянська інтелігенція» // УІЖ. – 1969. – №5. – С.68–74.

²³ *Кудлай О.С.* Трудові подвиги робітничого класу України у відбудові і розвитку важкої промисловості (1945–1953 рр.) // УІЖ. – 1961. – №6. – С.41–51; *Його ж.* Зростання культурно-технічного рівня робітничого класу України в післявоєнний період (1945–1953 рр.) // УІЖ. – 1964. – №4. – С.63–68; *Малько О.О.* Участь робітничого класу УРСР в інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (1959–1970 рр.) // УІЖ. – 1973. – №10. – С.60–69; *Шевчук В.П., Варивода В.П.* Робітничий клас – провідна сила радянського суспільства // УІЖ. – 1975. – №9. – С.13–21.

²⁴ *Петренко В.С.* Зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства України // УІЖ. – 1967. – №4. – С.56–65; *Його ж.* Зростання політичної активності колгоспного селянства України (1951–1967 рр.) // УІЖ. – 1968. – №7. – С.15–25; *Петренко В.С., Шевченко Л.А.* Вклад художньої інтелігенції міста в розвиток духовної культури українського села (1959–1968 рр.) // УІЖ. – 1968. – №11. – С.3–11; *Його ж.* Розвиток фізичної культури на селі УРСР в 1951–1968 рр. // УІЖ. – 1969. – №9. – С.66–75; *Його ж.* Піднесення колгоспного виробництва Української РСР в умовах розвинутого соціалістичного суспільства (1959–1973 рр.) // УІЖ. – 1974. – №5. – С.31–42; *Петренко В.С., Шевченко Л.А.* Шляхи культурного розвитку села в умовах розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1975. – №9. – С.60–68.

²⁵ *Куз'єв В.А.* Шефська допомога робітничого класу колгоспному селянству (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1974. – №10. – С.89–96; *Його ж.* Роль робітничого класу в підвищенні трудової і творчої активності працівників села (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1976. – №2. – С.79–86; *Шульга І.В.* Комуністична партія України – організатор шефства робітничого класу над колгоспним селом республіки (вересень 1953–1955 рр.) // УІЖ. – 1959. – №1. – С.42–51; *Його ж.* Допомога міських парторганізацій сільським у їх організаційному зміцненні (1952–1970 рр.) // УІЖ. – 1970. – №10. – С.3–10; *Григоренко О.П.* Шефська допомога робітничого класу працівникам сільського господарства УРСР в роки дев'ятої п'ятирічки // УІЖ. – 1977. – №6. – С.63–71; *Його ж.* З досвіду шефства робітничого класу УРСР над селом у 1971–1975 рр. // УІЖ. – 1978. – №9. – С.81–85; *Никифорок М.П.* Шефська допомога робітничого класу колгоспному селянству у здійсненні меліорації земель (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1980. – №1. – С.82–86; *Його ж.* Шефська допомога колективів промислових підприємств трудівникам сільського господарства в механізації тваринництва (1966–1970 рр.) // УІЖ. – 1983. – №7. – С.59–64.

²⁶ *Омельченко О.С.* Поліпшення радянською державою умов для праці жінок на виробництві, 1971–1980 рр. // УІЖ. – 1982. – №3. – С.109–114; *Його ж.* Піднесення суспільно-політичної активності трудівниць промисловості УРСР (1971–1980 рр.) // УІЖ. – 1983. – №3. – С.57–68; *Його ж.* Вплив науково-технічного прогресу на поліпшення умов праці трудівниць промисловості УРСР (1971–1980 рр.) // УІЖ. – 1984. – №3. – С.115–121.

²⁷ *Миколенко М.М.* Участь гірників України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму // УІЖ. – 1971. – №10. – С.66–73; *Лихолобова З.Г.* Хіміки Донбасу в боротьбі за комуністичну працю // УІЖ. – 1964. – №6. – С.51–55; *Смирнов Є.П.* Кількісні і якісні зміни у складі робітників-будівельників УРСР (1959–1970 рр.) // УІЖ. – 1980. – №1. – С.51–58; *Левченко В.Д.* Зміни в складі робітників цукрової промисловості України в роки семирічки // УІЖ. – 1970. – №5. – С.115–117.

²⁸ Горбул О.Д. Використання революційних, бойових і трудових традицій в ідеологічній роботі партійних організацій України серед працівників морського флоту (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1969. – №9. – С.54–65; Його ж. Організаційне зміцнення первинних партійних організацій морського транспорту України в 1959–1965 рр. // УІЖ. – 1971. – №4. – С.34–45; Матійко М.М. Вклад учених Радянської України в науково-технічний прогрес соціалістичної промисловості // УІЖ. – 1973. – №2. – С.13–25; Вовк Л.П. Підготовка бібліотечних працівників в Українській РСР у післявоєнний період // УІЖ. – 1978. – №1. – С.71–74.

²⁹ Кожукало І.П. Розвиток національних відносин на сучасному етапі комуністичного будівництва // УІЖ. – 1974. – №12. – С.13–23; Чирко В.А. Національні відносини в умовах розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1976. – №12. – С.5–13 тощо.

³⁰ Романцов В.О. Зміни в якісному складі робітничого класу промисловості Української РСР у післявоєнний період // УІЖ. – 1966. – №12. – С.13–21; Його ж. Кількісні зміни в робітничому класі промисловості Української РСР (1946–1964 рр.) // УІЖ. – 1966. – №2. – С.38–44; Його ж. Про зміни структури робітничого класу УРСР за статтю та віком у післявоєнний період // УІЖ. – 1971. – №4. – С.27–34; Його ж. Робітничий клас Української РСР в період розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1975. – №6. – С.3–14; Талан Є.П. Соціальні зміни в колгоспному селянстві Української РСР (1946–1958 рр.) // УІЖ. – 1974. – №3. – С.25–35; Гаврилюк О.Ю. Розвиток соціальної структури сільського населення УРСР в умовах зрілого соціалізму // УІЖ. – 1983. – №9. – С.16–27; Денисенко Г.С. Зміни в кількісному і якісному складі партійних організацій України (1952–1956 рр.) // УІЖ. – 1974. – №11. – С.88–91; Товкун В.І. Особливості міграції населення Української РСР у 1959–1963 рр. // УІЖ. – 1966. – №4. – С.49–56.

³¹ Кульчицький С.В. Підвищення матеріального добробуту радянського народу в дев'ятій п'ятирічці // УІЖ. – 1976. – №2. – С.36–48; Його ж. Економічна стратегія КПРС // УІЖ. – 1976. – №10. – С.5–17.

³² Гудзенко П.П., Кульчицький С.В. Формування єдиного народногосподарського комплексу СРСР // УІЖ. – 1975. – №5. – С.12–22.

³³ Панібудьласка В.Ф. Початок перебудови народного господарства Української РСР на мирний лад після Великої Вітчизняної війни // УІЖ. – 1974. – №5. – С.67–78.

³⁴ Панченко П.П., Євтушенко А.П. Вклад робітників радгоспів України у здійснення аграрної політики КПРС в умовах розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1979. – №10. – С.41–53; Панченко П.П. Колгоспний лад – велике завоювання соціалізму // УІЖ. – 1983. – №10. – С.25–37; Його ж. Прискорення технічного прогресу в сільському господарстві УРСР на початку етапу розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1984. – №11. – С.44–53; Панченко П.П., Тимченко С.М. Вклад трудящих Української РСР у здійснення ленінської аграрної політики КПРС на сучасному етапі // УІЖ. – 1985. – №4. – С.69–84; Їх же. Соціальне обличчя колгоспного селянства Української РСР // УІЖ. – 1986. – №3. – С.56–66.

³⁵ Полурез В.І. Нові форми змагання у металургійній промисловості Української РСР (1959–1961 рр.) // УІЖ. – 1964. – №4. – С.94–98; Романцов В.О. Рух винахідників та раціоналізаторів у Донбасі в 1958–1961 рр. // УІЖ. – 1963. – №3. – С.49–56; Його ж. Раціоналізатори України в боротьбі за технічний прогрес (1959–1964 рр.) // УІЖ. – 1965. – №7. – С.54–58; Калакура Я.С., Марискевич Г.Ф. Партійні організації України на чолі масового руху винахідників і раціоналізаторів у західних областях УРСР (1956–1966 рр.) // УІЖ. – 1970. – №7. – С.11–17.

³⁶ Сиволоб Ю.В. Розвиток ініціативи робітників УРСР у розробці та виконанні зустрічних планів (1966–1975 рр.) // УІЖ. – 1979. – №5. – С.74–79; Його ж. Змагання суміжників у промисловості УРСР // УІЖ. – 1981. – №5. – С.46–54; Його ж. Провідна роль робітничого класу в соціалістичному змаганні // УІЖ. – 1984. – №4. – С.70–81; Його ж. Науково-технічний прогрес і соціалістичне змагання // УІЖ. – 1984. – №10. – С.26–37; Його ж. Проблеми розвитку соціалістичного змагання на сучасному етапі // УІЖ. – 1986. – №8. – С.5–17.

³⁷ Шевченко Л.А. Університети культури та народні театри на Україні (1958–1960 рр.) // УІЖ. – 1961. – №4. – С.3–13; Її ж. Участь громадськості України в розвитку шкільної освіти (1959–1961 рр.) // УІЖ. – 1963. – №5. – С.58–64; Її ж. Деякі питання культурного будівництва на сучасному етапі // УІЖ. – 1965. – №2. – С.57–62.

- ³⁸ Шевчук Г.М. Етапи розвитку української радянської культури // УІЖ. – 1968. – №5. – С.31–41.
- ³⁹ Олененко Ю.О. Культурне будівництво на Україні в роки одинадцятої п'ятирічки // УІЖ. – 1986. – №2. – С.31–42.
- ⁴⁰ Браницький В.О. Вища педагогічна освіта на Україні в роки семирічки // УІЖ. – 1967. – №9. – С.38–46; Його ж. Комплектування вищої педагогічної школи України студентами в 1959–1965 рр. // УІЖ. – 1969. – №4. – С.90–91; Його ж. Роль вузів УРСР у підвищенні кваліфікації вчительських кадрів (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1975. – №7. – С.88–91.
- ⁴¹ Хелемендик В.С. З історії взаємодії преси, радіо і телебачення у справі підвищення трудової і суспільно-політичної активності трудящих (1924–1967 рр.) // УІЖ. – 1974. – №4. – С.84–92; Конашевич В.Д. Партиєне керівництво пресою в роки дев'ятої п'ятирічки // УІЖ. – 1975. – №9. – С.52–60; Бутенко Р.К. Роль місцевої преси у поширенні передового досвіду в сільськогосподарському виробництві в роки восьмої п'ятирічки // УІЖ. – 1975. – №10. – С.73–81; Іщенко М.Г. Значення радянської преси для вивчення періоду розвинутого соціалізму // УІЖ. – 1984. – №1. – С.15–26; Скаба А.Д., Маковійчук І.М. Роль преси Української РСР у роботі трудящих за здійснення економічної політики КПРС і Радянської держави // УІЖ. – 1984. – №5. – С.5–17; Охмакевич М.Ф. Розвиток телебачення і радіомовлення УРСР // УІЖ. – 1986. – №5. – С.5–15.
- ⁴² Слюсаренко А.Г. Партиєне керівництво підготовкою наукових кадрів на Україні (1959–1970 рр.) // УІЖ. – 1971. – №1. – С.13–22; Качковський М.М. Партиєне керівництво підготовкою наукових кадрів на Україні в 1966–1970 рр. // УІЖ. – 1974. – №3. – С.55–64.
- ⁴³ Лещенко Л.О. Україна на Паризькій мирній конференції 1946 р. // УІЖ. – 1966. – №7. – С.61–72; Мацейко Ю.М. Боротьба Української РСР в Організації Об'єднаних Націй за перетворення в життя ленінських принципів зовнішньої політики: (До 25-річчя ООН) // УІЖ. – 1970. – №6. – С.18–25; Буцько М.О., Тараненко В.М. Дружба та співробітництво народів СРСР у відбудові та дальшому розвитку народного господарства України (1943–1950 рр.) // УІЖ. – 1962. – №4. – С.15–25; Захіров С.Ф. Співробітництво узбецького та українського народів у галузі науки та культури (1959–1964 рр.) // УІЖ. – 1965. – №7. – С.66–69; Євсєєв І.Ф. Важлива форма співробітництва народів України і Польщі // УІЖ. – 1961. – №5. – С.87–96; Калениченко П.М. Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України та народної Польщі в галузі літератури (1944–1964 рр.) // УІЖ. – 1965. – №7. – С.74–80; Лісевич І.Т. Співробітництво вчених Української РСР і Румунії в післявоєнний період // УІЖ. – 1966. – №4. – С.57–65.
- ⁴⁴ Меженін М.М. Про партиєне будівництво в Донбасі в 1953–1956 рр. // УІЖ. – 1964. – №5. – С.95–96; Його ж. Участь партиєних організацій Донбасу в підготовці та проведенні виборів до Рад у 1953–1955 рр. // УІЖ. – 1966. – №6. – С.84–86.
- ⁴⁵ Худяк Р.А. Піднесення матеріального добробуту робітників вугільної промисловості Донбасу (1951–1955 рр.) // УІЖ. – 1963. – №6. – С.97–100; Її ж. Зростання кваліфікації та культурного рівня гірників Донбасу (1951–1955 рр.) // УІЖ. – 1964. – №3. – С.86–90; Її ж. До питання про трудову співдружність гірників Донбасу з гірниками союзних республік і братніх соціалістичних країн (1951–1955 рр.) // УІЖ. – 1965. – №7. – С.69–74.
- ⁴⁶ Богородист І.П. Соціалістична перебудова західноукраїнського села // УІЖ. – 1957. – №2. – С.69–82; Його ж. Піднесення політичної активності трудящих у боротьбі за зміцнення Радянського ладу в західних областях УРСР (1944–1950 рр.) // УІЖ. – 1959. – №6. – С.56–66; Його ж. З приводу ролі земельних громад у соціалістичній перебудові західноукраїнського села (1945–1950 рр.) // УІЖ. – 1962. – №3. – С.113–116; Його ж. Про деякі питання соціалістичного будівництва в західних областях УРСР // УІЖ. – 1964. – №6. – С.55–62.
- ⁴⁷ Гвасюта М.К. Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР // УІЖ. – 1959. – №4. – С.3–13.
- ⁴⁸ Ковальчак Г.І. Індустріалізація західних областей Української РСР // УІЖ. – 1959. – №6. – С.3–12; Його ж. Розвиток соціалістичної промисловості в західних областях УРСР // УІЖ. – 1976. – №7. – С.31–40.
- ⁴⁹ Столяренко В.П. Роль партиєних організацій західних областей України у розвитку шефства міста над селом (1948–1950 рр.) // УІЖ. – 1962. – №1. – С.40–48; Столя-

ренко В.П., Сас І.Х. Діяльність парторганізацій в період колективізації західноукраїнського села (1947–1950 рр.) // УІЖ. – 1963. – №5. – С.71–79.

⁵⁰ Міщенко Н.П. Підвищення загальноосвітнього рівня робітничого класу Закарпаття (1945–1965 рр.) // УІЖ. – 1969. – №11. – С.37–41.

⁵¹ Христенко Л.А. Участь громадськості Полтавщини у виконанні завдань семирічки в сільському господарстві // УІЖ. – 1968. – №10. – С.121–123; Її ж. Піднесення добробуту та зростання культурного рівня трудящих у 1959–1965 рр. (На матеріалах Полтавщини) // УІЖ. – 1969. – №1. – С.91–97; Василенко В.К. Масово-політична робота на промислових підприємствах Поділля (1961–1965 рр.) // УІЖ. – 1968. – №3. – С.130–131; Цебренько М.Г. Діяльність парторганізацій Півдня України по підвищенню культурно-технічного рівня робітничого класу (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1968. – №3. – С.129–130; Його ж. Боротьба партійних організацій Півдня України за підвищення продуктивності праці (1959–1965 рр.) // УІЖ. – 1968. – №9. – С.98–99; Максименко М.М. Кримське село в післявоєнні роки (1945–1950 рр.) // УІЖ. – 1970. – №8. – С.29–34.

⁵² Орган українських радянських істориків // УІЖ. – 1977. – №7. – С.58.

⁵³ Маковійчук І.М. Перебудова – продовження революційної справи Жовтня // УІЖ. – 1987. – №12. – С.5–16.

⁵⁴ Панченко Є.Г. Кардинальна перебудова управління економікою: досвід, проблеми, перспективи // УІЖ. – 1988. – №5. – С.5–16.

⁵⁵ Сиволоб Ю.В. Робітничу ініціативу – перебудові // УІЖ. – 1989. – №6. – С.23–35.

⁵⁶ Курас І.Ф. Ленінські уроки перебудови – в дії // УІЖ. – 1987. – №4. – С.5–13.

⁵⁷ Там само. – С.10.

⁵⁸ Горбань Ю.А. Ленінська концепція соціалізму і революційна перебудова суспільства // УІЖ. – 1989. – №4. – С.3–16.

⁵⁹ Шевченко В.С. Ради народних депутатів Української РСР в умовах перебудови // УІЖ. – 1987. – №5. – С.7–20; Закусило О.М. Діяльність парторганізацій України по вдосконаленню контролю і перевірки виконання в сучасних умовах // УІЖ. – 1987. – №8. – С.77–85; Кожукало І.П. Вдосконалення організації праці в сільському господарстві Української РСР у сучасних умовах // УІЖ. – 1988. – №1. – С.17–26; Цибух В.І. Перебудова і проблеми молоді // УІЖ. – 1989. – №6. – С.44–52; Курас І.Ф. Перебудова та актуальні проблеми вивчення історичного досвіду Компартії України // УІЖ. – 1989. – №7. – С.3–18; Бушин М.І. Соціально-культурне перетворення села в умовах перебудови // УІЖ. – 1990. – №1. – С.3–12; Гаврилюк О.Ю. Соціальний розвиток села в умовах перебудови: проблеми, пошуки // УІЖ. – 1990. – №3. – С.3–14; Зубко В.М. Первинні парторганізації у здійсненні перебудови: досвід, проблеми // УІЖ. – 1990. – №3. – С.54–63.

⁶⁰ Герасименко В.І., Красников О.П. Компартія України – організатор підготовки механізаторських кадрів для сільського господарства (1946–1950 рр.) // УІЖ. – 1987. – №3. – С.99–105; Меженін М.М. З досвіду роботи партійних організацій України по керівництву місцевими Радами (1952–1961 рр.) // УІЖ. – 1988. – №3. – С.51–60; Балабанов К.В. Вдосконалення системи комсомольського політичного навчання (1966–1975 рр.) // УІЖ. – 1987. – №7. – С.72–79; Грущенко І.П. Курс ХХVII з'їзду КПРС на прискорення соціально-економічного розвитку суспільства – продовження справи Великого Жовтня // УІЖ. – 1987. – №11. – С.5–11; Кульчицький С.В. Нова технічна реконструкція народного господарства // УІЖ. – 1988. – №6. – С.5–14; Романцов В.О. Робітничий клас Української РСР: проблеми зростання // УІЖ. – 1987. – №1. – С.5–15; Чижко В.С. Зміни у внутрікласовій структурі колгоспного селянства Української РСР (60-ті – початок 80-х років) // УІЖ. – 1987. – №10. – С.17–26; Павлов О.І. Діяльність партійних організацій України по поліпшенню житлових та комунально-побутових умов життя на селі (1971–1975 рр.) // УІЖ. – 1987. – №7. – С.79–89; Панченко П.П. Становище українського села (60–80-ті рр.) // УІЖ. – 1989. – №8. – С.3–14; Ніколаєнко В.Ю. Піклування Радянської держави про піднесення добробуту і підвищення ідейно-політичного та професійного рівня учителів (60–80-ті рр.) // УІЖ. – 1987. – №1. – С.57–65; Сворах С.Д. Зміцнення навчально-матеріальної бази загальноосвітніх шкіл західних областей УРСР (1956–1961 рр.) // УІЖ. – 1987. – №6. – С.108–111; Дерев'янка Т.М., Собченко Н.О. Партійно-радянська преса України як активний пропагандист ідей дружби народів (1975–1985 рр.) // УІЖ. – 1987. – №8. – С.113–118; Грищенко В.Л. Участь преси у військово-патріотичному вихованні молоді УРСР (1981–1985 рр.) // УІЖ. – 1988. – №7. – С.108–112.

- ⁶¹ Худяк Р.А. Вклад трудящих Української РСР в охорону навколишнього середовища // УІЖ. – 1985. – №1. – С.16–26; Проценко Д.Й. Охорона природи – всенародна справа // УІЖ. – 1986. – №3. – С.25–33.
- ⁶² Гуржій О., Капітан Л. Український історичний журнал // Інститут історії України Національної академії наук України: 1936–2006. – К., 2006. – С.227.
- ⁶³ Кожукало І.П. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 40-і – на початку 50-х років // УІЖ. – 1989. – №2. – С.14–25.
- ⁶⁴ Кожукало І.П. Компартія України в добу «відлиги» // УІЖ. – 1990. – №11. – С.39–51.
- ⁶⁵ Ковпак Л.В. Соціальні питання в діяльності Рад народних депутатів УРСР (80-ті роки) // УІЖ. – 1989. – №2. – С.75–83.
- ⁶⁶ Коваль М.В. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945–1955 рр.) // УІЖ. – 1990. – №4. – С.80–87.
- ⁶⁷ Курносів Ю.О. Насилля – головний аргумент більшовизму // УІЖ. – 1991. – №12. – С.16–28.
- ⁶⁸ Там само. – С.16.
- ⁶⁹ Там само.
- ⁷⁰ Там само.
- ⁷¹ Бугай М.Ф. Депортація населення з України в 30–50-ті роки // УІЖ. – 1990. – №11. – С.20–26.
- ⁷² Його ж. Депортація кримських татар у 1944 році // УІЖ. – 1992. – №1. – С.29–45. Дослідження щодо кримської проблематики продовжує друкувати також знавець історії повоєнного Криму М.М.Максименко. Див. наприклад: Максименко М.М. Переселення в Крим сільського населення з інших районів СРСР (1944–1960 рр.) // УІЖ. – 1990. – №11. – С.52–58.
- ⁷³ Курносів Ю.О. Насилля – головний аргумент більшовизму // УІЖ. – 1992. – №1. – С.3–18.
- ⁷⁴ Меркатун І.П. Антирелігійна кампанія 50–60-х років на Україні // УІЖ. – 1991. – №10. – С.70–76.
- ⁷⁵ Панченко П.П. Деформації в розвитку українського села у 80-х – на початку 90-х років // УІЖ. – 1992. – №1. – С.18–29.
- ⁷⁶ Там само. – С.18.
- ⁷⁷ Романцов В.О. Деякі актуальні аспекти демографічної ситуації в Україні у 1945–1990 рр. // УІЖ. – 1992. – №10–11. – С.34–46.
- ⁷⁸ Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз // УІЖ. – 2004. – №1. – С.29–42; №2. – С.68–82.
- ⁷⁹ Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946–1947 рр. // УІЖ. – 1990. – №8. – С.14–32.
- ⁸⁰ Голод в Україні 1946–1947 років // УІЖ. – 1995. – №6; 1996. – №1, 2.
- ⁸¹ Марочко В.І. Міжнародна наукова конференція «Голод 1946–1947 рр. в Україні: причини і наслідки» // УІЖ. – 1997. – №4. – С.157; Швидкий В.П. Круглий стіл «Голод 1946–1947 рр.: ретроспективний погляд істориків (до 60-річчя трагедії)» // УІЖ. – 2007. – №3. – С.228–229.
- ⁸² Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України [Голод 1946–1947 рр.] // УІЖ. – 1995. – №6. – С.112–115; Веселова О.М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні // УІЖ. – 2006. – №6. – С.98–124.
- ⁸³ Рабенчук О.П. Соціальні настрої та поведінка населення України в період голоду 1946–1947 рр. // УІЖ. – 2006. – №4. – С.87–100.
- ⁸⁴ Кульчицький С.В. XX з'їзд КПРС – переломний пункт в історії радянського комунізму // УІЖ. – 2006. – №2. – С.107.
- ⁸⁵ Там само. – С.121, 122.
- ⁸⁶ Янковська О.В. Круглий стіл «Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя XX з'їзду КПРС)» // УІЖ. – 2006. – №2. – С.236–237.
- ⁸⁷ Рибак І.В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955 рр.) // УІЖ. – 1994. – №1. – С.61–72.
- ⁸⁸ Там само. – С.70.
- ⁸⁹ Кукурудзяк М.Г., Степанков В.С. І.В.Рибак. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20 – початок 90-х рр. XX ст.). – К., 1997. – 164 с. // УІЖ. – 1998. – №6. – С.147–148.

- ⁹⁰ *Свораж С.Д.* Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // УІЖ. – 1997. – №2. – С.28–42.
- ⁹¹ *Герегова С.В., Марусик Т.В.* Розвиток вищої освіти в західному регіоні України (друга половина 40-х – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) // УІЖ. – 1997. – №3. – С.101–108.
- ⁹² *Бондарчук П.М.* Релігійна поведінка православних віруючих в Україні: Особливості й тенденції змін (середина 1940-х – середина 1980-х рр.) // УІЖ. – 2007. – №3. – С.138–152.
- ⁹³ *Пащенко В.О.* Російська православна церква наприкінці хрущовської «відлиги» // УІЖ. – 2001. – №5. – С.141–160.
- ⁹⁴ *Марчук В.В.* Володимир Пащенко. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. – Полтава, 2002. – 616 с. // УІЖ. – 2004. – №3. – С.142–145.
- ⁹⁵ Греко-католицька церква в 1944–1991 рр. // УІЖ. – 1996. – №4. – С.101–114; 1997. – №2. – С.98–110; 1999. – №1. – С.118–131.
- ⁹⁶ *Войналович В.А.* Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст.) // УІЖ. – 2003. – №2. – С.24–38; №4. – С.61–74.
- ⁹⁷ *Уткін О.І.* Львівський церковний собор 1946 р. в контексті тогочасних політичних реалій // УІЖ. – 1998. – №5. – С.99–110.
- ⁹⁸ *Швидкий В.П.* Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. // УІЖ. – 2007. – №1. – С.149–169.
- ⁹⁹ *Генега Р.Я.* Участь львівського студентства в русі опору в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. // УІЖ. – 2007. – №3. – С.97–112.
- ¹⁰⁰ Кримськотатарський національний рух у 1950–1980-х рр. за документами КДБ // УІЖ. – 2004. – №4. – С.126–140.
- ¹⁰¹ *Зінченко Ю.І.* Кримськотатарська проблема: історія та сучасність (до 60-річчя депортації) // УІЖ. – 2004. – №3. – С.62–73.
- ¹⁰² *Крупина В.О.* Наукова конференція «Крим в історичних реаліях України: до 50-річчя входження Криму до складу УРСР» // УІЖ. – 2004. – №6. – С.149–150.
- ¹⁰³ *Русначенко А.М.* Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. // УІЖ. – 1997. – №4. – С.81–94.
- ¹⁰⁴ *Заплотинська О.О.* «Формалізм чи новаторство?»: Інтелектуальний нонконформізм в офіційному дискурсі 1960–1970-х рр. в Україні // УІЖ. – 2006. – №1. – С.145–157.
- ¹⁰⁵ Там само. – С.151.
- ¹⁰⁶ Там само. – С.153.
- ¹⁰⁷ *Кривчик Г.Г.* Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960–80-ті рр. // УІЖ. – 2002. – №5. – С.24–34.
- ¹⁰⁸ *Шаповал Ю.І.* В.В.Щербицький: особа політика серед обставин часу // УІЖ. – 2003. – №1. – С.118–129.
- ¹⁰⁹ *Тронько П.Т.* В.В.Щербицький (1918–1990 рр.) // УІЖ. – 2003. – №1. – С.109–117.
- ¹¹⁰ Там само. – С.116.
- ¹¹¹ З історії будівництва Чорнобильської АЕС // 1994. – №4. – С.75–89.
- ¹¹² Коріння Чорнобильської трагедії: питання безпеки атомної енергетики мовою документів // УІЖ. – 1996. – №3. – С.28–40; №4. – С.133–146.
- ¹¹³ *Вівчарик М.М.* Н.П. Барановська. Україна – Чорнобиль – світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі. 1986–1999. – К., 1999. – 400 с., іл. // УІЖ. – 2000. – №6. – С.134–135, також на цю ж книжку див. рецензію М.А.Журби і О.С.Пахтунова: УІЖ. – 2000. – №6. – С.136–140.
- ¹¹⁴ *Барановська Н.П.* Міжнародна наукова конференція «Скривджене людство: 20 років після Чорнобиля» // УІЖ. – 2006. – №3. – С.235; *Її ж.* Конференція до 20-річчя чорнобильської катастрофи // УІЖ. – 2006. – №4. – С.214–217.
- ¹¹⁵ *Барановська Н.П.* Суспільний вимір чорнобильської катастрофи // УІЖ. – 2006. – №2. – С.129–145.
- ¹¹⁶ *Радугіна Т.П.* Чорнобиль: факти і документи // УІЖ. – 1996. – №3. – С.24–28.
- ¹¹⁷ *Васюта С.І.* Соціально-економічні проблеми Чорнобильської катастрофи // УІЖ. – 1996. – №3. – С.3–24.

¹¹⁸ Там само. – С.15.

¹¹⁹ *Васюта С.І.* Чорнобильська катастрофа в контексті соціоекологічних проблем // УІЖ. – 2001. – №4. – С.75–111.

¹²⁰ *Гуценко Я.О.* Нереалізовані геральдичні проекти 1960-х рр. // УІЖ. – 2003. – №6. – С.78–92; *Макарчук С.А.* Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944–1946 рр. // УІЖ. – 2003. – №3. – С.103–115; *Шабельцев С.В.* Українські реемігранти з Аргентини (1950–1960-ті рр.) // УІЖ. – 2002. – №5. – С.92–104; *Рубльов О.С., Юркова О.В.* Інститут історії України НАН України: віхи історії (1936–2006 рр.) // УІЖ. – 2006. – №6. – С.4–35; *Солонська Н.Г.* [Рец.]. Л.А.Дубровіна, О.С.Онищенко. Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (1941–1964). – К., 2003. – 360 с. // УІЖ. – 2005. – №1. – С.193–197; *Завальнюк О.М., Комарницький О.Б.* Кам'янець-Подільський державний університет (1918–2005 рр.): сторінки історії // УІЖ. – 2005. – №5. – С.81–92.

The article deals with the problem of interpretation of history of Ukraine in the second half of XXth century in «Ukrainian historical journal». The authors emphasize on domination of the social and economic issues in publications till 1991, on historiographical and methodological transformations in the end of the 1990s and current quantitative and thematic enlargement.